

ІМПЛІЦИТНІСТЬ ПОЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ

(на матеріалі поезії Р.М. Рільке)

М.Ю. Булгакова (Харків)

У даній статті висвітлюється проблема імпліцитності поетичного дискурсу на матеріалі поезії Р.М. Рільке. Імпліцитність поетичного дискурсу представлена імплікативним простором, який є системою імплікатів (імпліцитних концептів), упорядкованих між собою в єдине змістове ціле у межах семантики тексту. Індикатори імплікатів (фонографічні, морфологічні, синтаксичні, лексичні та стилістичні) є активаторами імплікативного простору реципієнтом поетичного тексту.

Ключові слова: імплікат, імплікативний простір, імпліцитність, імпліцитний смисл, контекст, поетичний дискурс, текст.

Булгакова М.Ю. Имплицитность поэтического дискурса (на материале поэзии Р.М. Рильке). В данной статье освещается проблема имплицитности поэтического дискурса на материале поэзии Р.М. Рильке. Имплицитность поэтического дискурса представлена импликативным пространством, которое является системой имплицитов (имплицитных концептов), упорядоченных между собой в единое смысловое целое в рамках семантики текста. Индикаторы имплицитов (фонографические, морфологические, синтаксические, лексические и стилистические) являются активаторами импликативного пространства реципиентом поэтического текста.

Ключевые слова: имплицит, импликативное пространство, имплицитность, имплицитный смысл, контекст, поэтический дискурс, текст.

Bulgakova M. Implicitness of a poetic discourse (on the material of R.M. Rilke's poetry). In the present article the problem of the implicitness of poetic discourse is being elucidated on the material of R.M. Rilke's poetry. The implicitness of poetic discourse is presented by an implicative space which is a system of implicates (implicative concepts) that are disposed against each other into the integral sense bearing whole within the bounds of text semantics. The indicators of implicates (phonographic, morphologic, syntactic, lexical and stylistic) are activators of implicative space by the recipient of poetic text.

Key words: context, implicate, implicative space, implicitness, latent sense, poetic discourse, text.

Питання виникнення і виявлення прихованих смислів завжди цікавило і продовжує цікавити багатьох дослідників. Це пояснюється тим, що феномен імпліцитності є важливим для адекватного сприйняття тексту. Особливо вагому роль відіграють імпліцитні смисли у функціонуванні поетичного дискурсу, оскільки інгерентною властивістю поезії, “внутрішнім законом поетичного мистецтва є наявність прихованих смислів” – “максимальна стислість словесного простору за необмеженої ємності життєвого змісту” [19, с. 125].

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю вивчення імпліцитності поетичного дискурсу та встановлення індикаторів імпліцитних

смислів, завдяки яким вони активуються у свідомості реципієнта, який читає або чує поетичний текст.

Об’єктом дослідження є поетичний дискурс Р.М. Рільке, який досліджується на предмет встановлення закономірностей формування в ньому імпліцитних смислів.

Дискурс розглядається сучасною гуманітарною наукою як комунікативна взаємодія між адресантом і адресатом у соціальному, часовому, просторовому та інших контекстах. Поетичний дискурс виділяємо як підтип художнього на основі функціонально-стильового критерію, що зумовлюється системністю дискурсу взагалі [18, с. 233–236].

Найпоширеніше визначення дискурсу – мовлення, занурене в життя [9, с. 136-137], при цьому мовлення – це не тільки мовленнєва діяльність, а і її результат – мовленнєві твори, що фіксуються пам'яттю та письмом – тексти [9, с. 414]. У розумінні тексту необхідним є врахування екстралінгвістичних факторів – системи знань, когнітивних операцій, соціальних, психологічних, психолінгвістичних, етнокультурних, мовленнєвих взаємозв'язків, які утворюють дискурсивний контекст та в сукупності з текстом формують дискурс як складне комунікативне явище.

Текст, зазвичай, організується у такий спосіб, що його смисли реалізуються подвійним чином: експліцитно, через зв'язки ланцюгів мікроконтекстів, а також імпліцитно, через віддалені зв'язки загального тексту. Експліцитні смисли – це інформація, яка виражається явно. На неї спрямовується основна увага реципієнта під час сприйняття дискурсу. Імпліцитні смисли – це та інформація, яку реципієнт має “домислити” під час сприйняття почутого чи прочитаного. Імпліцитні смисли часто сприймаються як другорядні, завдяки чому вони являють собою зручний матеріал для чинення впливу на свідомість реципієнта. Порівняння й протиставлення різних явищ в експліцитній смисловій лінії тексту сприяє усвідомленню існування іншого, прихованого, імпліцитного смислу повідомлення, тому в імпліцитній дуже яскраво проявляється системність і пов'язаність усіх компонентів тексту [8, с. 181–182].

У такий спосіб проявляється зв'язок прихованої інформації з категорією зв'язаності / когерентності, яка охоплює глибинний смисл тексту і його формальне вираження, або глибинну і поверхневу структуру в їхній взаємодії, при цьому механізм розкриття імпліцитних смислів за допомогою різноманітних асоціацій сприяє взаємодії мовних значень зі світом досвіду і відображеними дійсності у нашій свідомості [17, с. 23–27].

Одну з найважливіших ролей у виявленні імпліцитного смислу відіграє дискурсивний контекст. В лінгвістичній літературі в ході розвитку контекстологічних досліджень термін “контекст”

визначався по-різному. Спочатку під контекстом розуміли лінгвістичний, тобто вербальний, контекст. Потім вченим вдалося не тільки врахувати особливості лінгвістичного контексту як безпосереднього оточення слова, що є підґрунтям мовної актуалізації значення слова, а й вийти за його межі, адже в процесі вивчення функціонування слова в мові загалом і в тексті зокрема обмеження аналізу тільки розглядом лінгвістичного контексту, мікроконтексту, не дає відповіді на питання, що виникають під час вивчення тексту. На думку Г.В. Колшанського, “зв'язок кожної одиниці з усім текстом, ієрархічно від першого рівня до всієї семантичної системи, є законом семантичної організації мови – законом семантичної компліментарності системи мови” [3, с. 22]. Принципова відмінність точки зору Г.В. Колшанського, дослідника, який розглядає сферу дії контексту стосовно різних мовних одиниць, полягає у тому, що, визначаючи поняття контексту, він спирається на ознаки, що сприяють декодуванню конкретного значення мовного елемента, розглядаючи їх як такі, що можуть міститися в межах одного словосполучення чи цілого речення, – мікроконтексту.

Макроконтекст являє собою сукупність усіх лінгвістичних на екстралінгвістичних засобів за межами текстів, що сприяють найбільш повній реалізації слова в тексті і найбільш повному розкриттю смислу тексту в цілому. До них належить мовний контекст, в якому реалізується значення слова як складова системи і протиставляється іншим елементам.

Якщо лінгвістичний контекст встановлює вказівний мінімум, необхідний для надання мовній одиниці, вжитій у тексті, однозначності, то стилістичний контекст визначає сукупність контекстуальних зв'язків мовної одиниці, які спричиняють поліфونیю смислів у тексті.

З точки зору когнітивної лінгвістики, в художньому (поетичному, прозовому) тексті імпліцитність формується завдяки активації в свідомості читача імпліцитних концептів – імплікатів (термін Г.Г. Молчанової [12, с. 38]). Вона визначає імплікат як модель гіпотетико-вивідного значення, що є важли-

вим для розуміння прихованої інформативності художнього тексту [11]. Інакше кажучи, під імплікатом розуміється імпліцитний концептуальний смисл, що лежить в основі формування тематичної, композиційної та смислової цільності тексту і актуалізується в ньому за допомогою індикаторів. Імпліцитні смисли, вилучені з одного поетичного тексту чи з низки таких текстів, утворюють імплікативний простір як окремого віршу, так і всієї поезії мови, що досліджується, в цілому.

Під імплікативним простором розуміється система імплікатів, що характеризуються парадигматичним зв'язком та упорядкованістю між собою в єдине смислове ціле. Однією з головних характеристик імплікативного простору є його системність, оскільки він складається із взаємопов'язаних елементів [14, с. 14]. Асоціативні відношення локалізуються в мозку, зберігаються у пам'яті кожного індивіда, називаються мовою і поєднують компоненти у віртуальний мнемонічний ряд [15, с. 156].

Текст існує як джерело актуалізації у нашій свідомості численних асоціацій і когнітивних структур, через що із нього можна виокремити смисл та декодувати його [7, с. 79-81]. Декодування імплікату відбувається за допомогою здійснення когнітивної операції, що дозволяє адресату вийти за межі буквального значення мовних одиниць і побачити смисл, прихований за мовною формою, тобто за допомогою інференції [4, с. 29], поняттю якої у когнітивній лінгвістиці, за визначенням М.Л. Макарова, відповідає широкий клас когнітивних операцій, у ході яких обом учасникам мовного дискурсу доводиться додумувати інформацію [10, с. 123].

Індикатори імплікатів – це стилістично марковані одиниці поетичного тексту. Термін “індикатор” широко застосовується лінгвістами. Як зазначає Л.Р. Безугла, індикатори імпліцитного смислу – це вербальні і невербальні засоби, що вказують на наявність у тексті імпліцитного смислу [1, с. 120].

В ході прочитання тексту індикатори імплікатів, які є носіями прихованого смислу, привертають до себе увагу реципієнта завдяки своїй стилістичній маркованості, зумовленій прийомами актуалізації,

висунення. Висунення на передній план є універсальним прийомом побудови художнього тексту і стимулом у процесах мовної обробки інформації [5, с. 21].

У когнітивній лінгвістиці прийом висунення розглядається як такий, що створює когнітивний дисонанс [2, с. 386], під яким розуміють інтелектуальний конфлікт, котрий виникає між схемами читача та тексту [12, с. 20], і наслідком розв'язання якого є експлікація імплікатів.

Ефект висунення досягається розміщенням мовленнєвої форми у сильній позиції тексту, на його початку чи в кінці; відхиленням від звичного вжитку слів чи шляхом актуалізації, а також повторенням тієї самої мовної форми [6, с. 21].

Утворення імплікативного простору здійснюється завдяки упорядкуванню імплікатів залежно від кількості індикаторів, які активізують їх у тексті, та сукупності парадигматичних зв'язків між імплікатами.

На фонографічному рівні індикатори імплікатів представлені як вербальними, так і невербальними чинниками [8, с. 22]. Г.Г. Москальчук зазначає, що вже у формі тексту міститься прихований зміст, що постійно відтворюється у кожному окремому тексті на неусвідомлюваному рівні [13, с. 180]. На фонетичному рівні він міститься в алітерації, на графічному на нього вказує довжина віршових рядків, поділ на строфи, який створює в цілому тексті загальну ритмічну картину [16].

Лексичні індикатори імплікатів стосуються слів, у семному складі яких наявні спільні з імплікатом семи та суміжні ознаки.

На морфологічному рівні імплікати декодують, аналізуючи різні відхилення від норми, такі як, наприклад, вживання okazionalizmів, функціонально переорієнтованих іменників, дієслів, займенників, прикметників та ін.

Синтаксичний рівень демонструє у якості індикаторів імплікатів специфічні синтаксичні конструкції та звороти, як то: еліipsis, хіазм, тавтологія, плеоназм, парцеляція, силепсис та ін.

Говорячи про індикатори імплікатів на стилістичному рівні, слід враховувати образні засоби форму-

вання імпліцитних смислів, перш за все, метафору, метонімію, гіперболу, літоту, синестезію.

У якості приклада проаналізуємо вірш Р.М. Рільке “Колискова” („Schlaflied“, 1908):

*Einmal wenn ich dich verlier,
wirst du schlafen können, ohne
dass ich wie eine Lindenkronen
mich verflüstere über dir?*

*Ohne dass ich hier wache und
Worte, beinah wie Augenlider,
auf deine Brüste, auf deine Glieder
niederlege, auf deinen Mund.*

*Ohne dass ich dich verschließ
und dich allein mit Deinem lasse
wie einen Garten mit einer Masse
von Melissen und Stern-Anis.*

Назва твору викликає у читача асоціації з засинаючою дитиною, ніччю, темрявою, спокійною, співучою мелодією та спонукає очікувати повільний ритм і жіночі або дактилічні рими. Проте, у вірші йдеться про кохання, хоча саме слово не вживається. Активації імплікатів КОХАННЯ, НІЖНІСТЬ, ТУРБОТА, які ставлять імплікативний простір вірша, у свідомості читача сприяють, перш за все, лексичні індикатори: лексеми *verlieren, wachen, Brüste, Mund, Melissen, Stern-Anis* а також морфологічний – адресатний займенник *du / dich / dir / deine / deinen / Deinem*, які вказують на те, що адресатом виступає жінка. Морфологічним індикатором є також okazionalne вживання дієслова *sich verflüstern über jmdm.*, яке викликає образи тихих, лігідних слів закоханого ліричного героя.

Із синтаксичної точки зору, вірш становить одну парцильовану конструкцію з приєднаними підрядними реченнями, яка в сукупності з повторами підрядного сполучника та парцеляцією у другому катрені спричиняє асоціацію з названими імплікатами.

На фонетичному рівні в імплікації відіграють першочергову роль чередування жіночої та чоловічими, а також зміна інтонації, яка відображається графічно: питальним знаком в першій частині та його відсутністю в подальшому тексті вірша. Значущою є і звукопис: асонанс довгих *O*: та *I*:, алітерація *N*, евфонічні слогові повтори *LI*:, *AS*, *IS* (внутрішня рима). Уповільнення ритму й підсилення звукопису відображають динаміку поетичного простору, яка полягає у зближенні імплікатів та експліцитних концептів – *SCHLAF* і *LIED*.

Стилістичні індикатори імплікатів охоплюють метафору *auf deine Brüste, auf deine Glieder, auf deinen Mund Worte niederlegen* (приховане порівняння слів із квітами) та експліцитні порівняння *wie eine Lindenkronen, wie Augenlider, wie einen Garten mit einer Masse von Melissen und Stern-Anis*. У такий спосіб активовані імплікати сприймаються як прояви високих почуттів та ліричної духовності, які є характерними для поезії Р.М. Рільке взагалі.

Прийомом висунення у поданому поетичному творі можна вважати акцентування уваги автора на адресатові, що виражений займенником “*du*”.

Отже, у якості підсумку можна зробити висновок, що імплікативний простір є системою імплікатів, упорядкованих між собою в єдине змістове ціле у межах семантики тексту, між якими існує парадигматичний зв’язок. Індикатори імплікатів (фонографічні, морфологічні, синтаксичні, лексичні та стилістичні) є носіями прихованого смислу в художньому тексті. Поняття імплікативного простору нерозривно пов’язане з поняттям імплікативності, лінгвокогнітивним процесом актуалізації у поетичному тексті прихованих авторських ідей, які читач розкодує у результаті переосмислення фактів дійсності на основі наявних у нього знань і досвіду.

Перспективним убачається дослідження поетичного дискурсу Р.М. Рільке з метою встановлення характерних імплікатів та їх індикаторів, а також з’ясування когнітивних механізмів їх формування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безугла Л.Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі: [монографія] / Л.Р. Безугла – Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. – 331 с.
2. Динсмор Д. Ментальные пространства с функциональной точки зрения / Д. Динсмор // Язык и интеллект – М. : Прогресс. – 1996. – С. 385-410.
3. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке / Г.В. Колшанский – М. : Наука, 1990. – 108 с.
4. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Б.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина / Под общ. ред. Е.С. Кубряковой. – М. : Филол. факультет МГУ имени М.В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
5. Кубрякова Е.С. О новых путях исследования значения (теория айсберга) / Е.С. Кубрякова // Проблемы семантического описания единиц языка и речи: М-лы междунар. конф. – Ч. 1. – Минск, 1998. – С. 38-39.
6. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
7. Кубрякова Е.С. О тексте и критериях его определения / Е.С. Кубрякова // Текст. Структура и семантика. – 2001. – Т. 1. – С. 72-81.
8. Кухаренко В.А. Интерпретация текста / В.А. Кухаренко. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.
9. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В.Н. Ярцева]. – М. : Сов. энциклопедия, 1991. – 685 с.
10. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. М. : ИТДГК “Гнозис”, 2003. – 280 с.
11. Молчанова Г.Г. Концептуализация как процесс порождения новых смыслов текста / Г.Г. Молчанова // К юбилею ученого [сб. науч. тр., посвящ. юбилею д-ра филол. наук, проф. Е.С. Кубряковой] – М. : Москов. гос. пед. ун-т, 1997. – С. 79-83.
12. Молчанова Г.Г. Семантика художественного текста : [монография] / Г.Г. Молчанова. – Ташкент: ФАН Уз. ССР, 1988. – 160 с. – (Монография).
13. Москальчук Г.Г. Структура текста как синергетический процесс / Г.Г. Москальчук – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 296 с.
14. Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование / В.М. Солнцев. – М. : Наука, 1977. – 340 с.
15. Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Ф. де. Соссюр. – К. : Основи, 1998. – 324 с.
16. Стилистика английского языка : учебник / А.Н. Мороховский, О.П. Воробьева, Н.И. Лихошерст, З.В. Тимошенко. – К. : Вища шк., 1991. – 271 с.
17. Тураева З.Я. Лингвистика текста / З.Я. Тураева. – М. : Просвещение, 1986. – 142 с.
18. Шевченко І.С. Проблеми типології дискурсу / І.С. Шевченко, О.І. Морозова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. – Харків : Константа, 2005. – С. 233–236.
19. Эткинд Е.Г. Разговор о стихах / Е.Г. Эткинд. – СПб. : ДЕТГИЗ, 2004. – 240 с.